

I drakormens öga -- en kontextuell läsning av runstenar

Inledning

Runstenarna är våra äldsta skriftliga dokument av längre art, och i hela 400 år har runstenarna fascinerat forskare. Runstenarna har sedan den allra tidigaste forskningen tolkats utifrån den filologiska disciplinen, alltså utifrån runstenarnas text.

Den filologiska metoden har, från avbildning via tydning och normalisering av texten, reducerat runinskriften till en linjär text. Denna inskränkning har betonats av den rådande uppfattningen att de drakormar, i vilka texten inristats, endast var dekorativa underlag till texten. Det har lett till en ytterligare reduktion av förståelsen av runstenen som helhet.

Inom den arkeologiska disciplinen har forskningen haft sin tyngdpunkt på kronologi och regionala variationer, vilka baseras på ornamentik och runstenarnas rumsliga lokalisering.

Den konsthistoriska disciplinen har fokuserat på ikonografiska studier, och historikerna har lagt tyngdpunkten på politisk historia, arvs- och ägestudier.

Literacyforskningen, forskning kring skriftkompetens, har internationellt sett varit väletablerad under en längre tid. I Norden dröjer det ända till 1980-talet innan medeltidens literacy hamnar under forskarens lupp.

Ny typ av läsning

Jag förespråkar en ny typ av läsning av våra runstenar som går ut på att kombinera inskriften, ornamenteringen och runstensens lokalisering i en gemensam tolkning. Denna kontextuella läsning baseras på en komplex växelverkan mellan bild och text. Bilden är alltså inte endast en illustration utan också utvidgningar, komplement, förstärkningar eller variationer av meddelandet som existerar utöver texten. Den kontextuella läsningen inkluderar även runstensens rumsliga lokalisering, både i det omedelbara landskapet som i det regionala landskapet, och kan komplettera runstenarnas tolkning.

Vad analyserades?

Figur 1. Sö213.

Södermanlands runstenar hamnade under min lupp i en kvantitativ undersökning, med syftet att utröna om det var möjligt att nytolka runstenarna genom att kombinera runstenarnas text, bild och miljö. Jag analyserade de olika delarna av runtexten och satte dessa i förhållande till själva runslingan.

I Södermanland finns det olika designtyper vad gäller runslingornas utförande. Dessa kan vara i form av ett band. Mestadels har de dock formen av en drakorm. Jag undersökte var på runslingan "sponsorerna" och omnämmandet av den döde/a befann sig, och i vilken ordning de förekom. Med sponsorer avses de på runstenarna nämnda personer som hedrar de döda, och som därmed finansierar och organiserar att en runsten reses.

Deltagarnas inbördes släktförhållande togs också i beaktande. I de fall det fanns ett kors inristat tog jag även hänsyn till vilken typ av kors som förekom. Jag noterade även hur korset förhöll sig till runslingan, t ex om korset var i kontakt med runslingan, och i dessa fall om korset hade kontakt med någon runtext eller om korset befann sig inuti eller utanför runslingan.

Förutom detta analyserade jag även ornamentering och vilken innebörd denna kunde

skänka runinskriften. Vidare räknade jag in eventuella religiösa uttryck i form av hednisk eller kristen bön, var på slingan den befann sig och om den förekom i kombination med kors eller ornamentering.

Om runstenen var signerad av en ristare togs även detta i beaktande, till exempel var på runslingan denne var placerad och om den var kombinerad med annan runtext och ornamentik. Nämdes en utlandsfärd i runtexten ingick även detta i analysen.

Hur ska man betrakta en runsten?

De nämnda kriterierna vägdes sedan mot olika tolkningsmodeller som har en utgångspunkt i ett metaforiskt tänkande beträffande runstens visuella budskap. Runstenen kan betraktas som en miniatyrisering av Midgård och den gård som varje familj ägde och brukade. Drakormsslingan på runstenen kan då representera det avgränsade och bestämda område som utgjorde gården eller byn.

Jag utgick ifrån att en drakorm representerar en familj, vilket innebär att det bör vara av betydelse hur många drakormar det förekommer på runstenen och var i drakormen texten befinner sig. Textriktningen har en innebörd, då stenresarens namn i regel nämns i början och den döde omnämns i slutet av runinskriften. Detta ska då innebära en hierarkisk ordning med familjens nya överhuvud följt av lägre rankade familjemedlemmar.

Runsten Sö205

Figur2. Sö205.

På runsten Sö205 lyder inskriften: Ingjald och Visäte och Stenulv, de reste stenen efter Karl, sin fader, och Gillög efter sin make och Inga efter sin son och Ärnger efter sin broder. Äsbjörn och Tidkume höggo runorna. (Orökja målade).

Inskriften börjar på den högra drakormen, vid huvudet med de tre sönerna, följd av den döde fadern. Drakormen avslutas med makan hedrande sin make. På den vänstra drakormen börjar inskriften på drakormens "svans" där den dödes mor och bror hedrar sin son resp. bror. Ristningen avslutad vid huvudet med runristarna och runmålaren.

Det måste poängteras att det endast är en död person som hedras av människor med olika förhållande till den döde. Det faktum att den dödes mor och bror är placerad på en annan drakorm visar att drakormarna representerar två familjer i en släkt. Den döde kan ha flyttat ut från sitt fädernehem och skapat sig ett eget hemman, medan den dödes mor och bror bor kvar.

Det kan klart urskiljas en hierarkisk ordning där sönerna är placerade närmast drakormens huvud före den dödes maka. Hierarkin med den dödes bror som är placerad närmare drakormens huvud än modern kan också visa på en inbördes hierarki.

Intressant är runristarnas och runmålarens fördelaktiga placering vid ett drakormshuvud, vilket kan visa hantverkets höga status. En tolkningsmodell är att text utanför drakormarna, och små ormar utan text som slingrar sig runt om drakormarna, är medvetna textuella och visuella tillägg som inte ska anses vara felplanerad inskrift eller enbart ornamentik.

Då det sker en övergång från textuella tillägg till små ormar som slingrar sig runt drakormen, kan dessa visuella tillägg betyda att de avlidna har deltagit i raiderna utomlands eller tjänat under en högre herre. De små ormarna kan även understryka runristaren och indikera dennes tjänst hos personen som reser stenen.

Kompositionen "stor drakorm med text" och "liten orm utan text" visar på en personlig överenskommelse mellan sponsor och ristare. Sponsorerna visar på detta sätt makt och rikedom genom att nämna män som är i tjänst hos dem. För ristaren var det ärofullt att vara i en sådan mäktig mans tjänst. Osignerade stenar måste i detta perspektiv ha blivit utförda i en annan social miljö. De små slingrande ormarna utan text på runsten Sö205 kan vara ett visuellt tillägg som understryker att runristarna och runmålaren var i tjänst hos någon av runresarna.

Godhet som hedersbegrepp

Stora djur/bestar förekommer på runstenar där en man är omtalad som god eller bäst i runtexten. God är ett centralt hedersbegrepp och djuret skulle på detta vis vara relaterat till ett hedersbegrepp. Denna typ av djur har i andra kontexter blivit tolkad som ett lejon som symboliserar ett "lordship". Denna tolkning stämmer överens med relationen djur/lejon och konceptet god och för att vara god. För att vara god uppför man sig korrekt gentemot vänner, tjänare och hushållet. Man utför ett lordship, vilket är ett hedersbegrepp. Djuret/besten på runsten Sö205, även om det inte omnämns i runtexten, kan tolkas som ett hedersbegrepp. Den döde prisas som god, han har utfört ett lordship.

Kors på runstenar

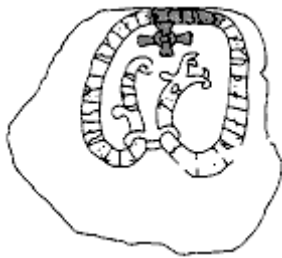

Fig 3. Sö118.

Beträffande kors på runstenar kan en tolkningsmodell visa att korsets placering i förhållande till runslingan har en djupare innebörd. En korsplacering mitt på stenen utan kontakt med texten, kan stå för en bön riktad mot Gud. Om korset är placerat vid ett ortnamn kan denna kontext indikera att den döde erhöll en korrekt kristen behandling, trots att personen dog långt från hemmet.

Korset kan också ha kontakt med ett platsnamn, vilket antyder att den dödes och dennes begravningslokalisering är mycket viktig. En korsinristning i direkt förbindelse med den dödes namn, kan indikera att den döde är kristen och vill ha en kristen begravning.

Runsten Sö118 är ett exempel på hur ett kors har en direkt kontakt med den dödes namn. Inskriften lyder: "Öind lät resa minnesvården efter Björn och Gud hjälpe anden."

Betydelsen av korsval

Jag utförde även en korstypsanalys i min undersökning, där målet var att undersöka om en kontextuell läsning kunde utföras, baserad på vilket kors som använts på runstenen. Jag undersökte om valet av korstyp varit medveten och styrts av olika faktorer t.ex. gender, inskriftens utförande, tiden och rummet.

Korstypsanalysen visade att val av korstyp som prydde runstenen har till viss mån styrts av vem som reste runstenen. Det förekommer en genderbaserad skillnad beträffande val av korstyp. En viss rumslig indelning kan också skönjas med avseende på val av korstyp. Det måste påpekas att val av kors inte är styrda av tiden.

Fyndplats- och häradsundersökning

En fyndplats- och häradsundersökning har kompletterat analysen. Målet med analysens var att väva in runstenens rumsliga kontext i mikro- och makroperspektiv i undersökningen. Med

mikroperspektiv avses runstenens placering i landskapet, och med makroperspektiv avses runstenens placering i häradet.

Undersökningen gjordes för att försöka erhålla ytterligare en dimension för förståelsen av vad våra förfäder egentligen har velat uttrycka med runstenen, dess ornamentering och inskrift. Jag granskade vilka fyndplatser och härader runstenen förekom i, runstenarnas utbredning i landskapet och eventuella territorialiseringar. Detta material vägdes mot fyra olika kriterier; rummet, tiden, runslingans design och relationen mellan sponsorer och de avlidna.

Analysen visade att valet av plats där runstenen rests (eller flyttats till) till viss del var territoriellt betingat. Runstenens plats var också påverkad av faktorer bundna i tiden. Runstensresandet i tiden är bundet i rummet. Det var enbart några få designtyper som styrde eller styrdes av runstenens placering i landskapet.

Runslingans design styrdes dock till viss del av territoriella betingelser. Runstensinskriftens innehåll, relationsmässigt sett, var partiellt sammanbunden med var i närmiljön våra förfäder ville resa runstenen. Det förekom även territoriella skillnader beträffande kvinnligt och manligt deltagande i resandet av runstenar.

Slutsats

Slutsatsen av undersökningen blev att kombinationen mellan text och bild inte varit rent slumpmässiga eller ett utslag av dålig ristningsplanering. Det förekommer upprepade kombinationer som inte går att negligera. Det spelade roll var på drakormsslingan som sponsorn och omnämmandet av den döde placerades.

Det går att urskilja hierarkiska mönster på drakormen - ornamenteringen kan ge runtexten djupare innebörd. Korsets placering i förhållande till runslingan och den ofta förekommande korskontakten med drakormen kan inte anses vara dålig ristningsplanering. Detta förhållande skapar en djupare innebörd av sponsorerens och de avlidnas önskan att vilja uttrycka sin religiösa ståndpunkt. De små slingrande extraormarna runt själva drakormen kan ge runsinskriften en djupare innebörd.

Vad som verkligen är intressant är att det inte bara var drakormsslingorna som kan nytolkas, utan tolkningsmodellerna kan, till viss del, även appliceras på de runinristningar som inte är utformade som en drakorm. Korstypsanalysen och fyndplats- och häradsanalysen visar att val av korstyp och placeringen av kors har varit medveten och att runstenens kontext kan ge oss en fördjupad insikt i våra förfäders tankevärld.

Caroline Hulting Lindgren

Skriftliga källor:

Andrén, A. 2000. Re-reading Embodied Texts - an Interpretation of Rune-stones. *Current Swedish Archaeology*. Vol. 8.

Brate, E. & Wessén, E. 1924-36. Sveriges Runinskrifter. Södermanlands runinskrifter. (SRI III). Stockholm.

Brate, E. & Wessén, E. 1924-36. Sveriges Runinskrifter. Södermanlands runinskrifter. (SRI III). Stockholm.

Carelli, P. 2001. En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 26. Stockholm.

Hulting Lindgren, C. 2002. I drakormens öga. En kontextuell läsning av Södermanlands runstenar med särskilt avseende på text, bild och miljö. CD-uppsats i medeltidsarkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens historia. Lunds Universitet.

Johansen, B. 1997. Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap. *Stockholm Studies in Archaeology* 14. Stockholm.